

بررسی برنامه درسی دینی (اهداف، محتوا، روش) دوره ابتدایی کشور بورکینافاسو و نقد آن بر اساس معیارهای اسلامی

حسین کارآمد^۱

حمید سوادوغو^۲

چکیده:

هدف: این پژوهش با هدف بررسی و نقد برنامه درسی دینی دوره ابتدایی کشور بورکینافاسو بر اساس معیارهای اسلامی انجام شده است.

روش: این مطالعه به روش توصیفی-تحلیلی و با اتکا به اسناد راهبردی، کتب درسی پایه اول تا ششم و منابع کتابخانه‌ای انجام پذیرفت.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد اهداف این برنامه بر انتقال مفاهیم اسلامی، پرورش اخلاق دینی، تقویت هویت دینی و ملی، توسعه مهارت تفکر دینی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و ایجاد انگیزه برای مناسک دینی متمرکز است. محتوای درسی عمدتاً شامل آموزش قرآن کریم، احادیث، داستان پیامبران و کتب دینی است و از روش‌هایی چون آموزش مشارکتی و حفظ و تکرار بهره می‌گیرد. مهم‌ترین نقدهای وارد بر این برنامه عبارتند از: وارداتی بودن بخش زیادی از منابع درسی، تأثیرپذیری از نظام آموزشی استعماری، عدم تطابق کامل با شرایط فرهنگی و بومی، فقدان نظام یکپارچه در تدوین محتوا، عدم توجه کافی به تفکر انتقادی، غفلت از ادیان سنتی آفریقایی و تنوع مذهبی داخلی، و روش‌های تدریس سنتی و غیرتعاملی.

نتیجه‌گیری: برنامه درسی دینی کنونی بورکینافاسو با وجود داشتن نقاط قوت، با چالش‌های بنیادین نظری، محتوایی و روشی مواجه است. جهت اصلاح و بومی‌سازی آن، بهره‌گیری از تجربیات موفق کشورهای

^۱ استاد و عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه.

hkaramadbi@gmail.com

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی، جامعه المصطفی العالمیه.

hamidoukamah@gmail.com

اسلامی مانند جمهوری اسلامی ایران و تدوین برنامه‌ای مبتنی بر نیازسنجی دقیق و معیارهای اسلامی جامع پیشنهاد می‌شود.

کلمات کلیدی: برنامه‌درسی، دوره ابتدایی، آموزش دینی، بورکینافاسو، معیارهای اسلامی.

مقدمه

تربیت دینی به عنوان پایه‌ای اساسی برای شکل‌گیری جهان‌بینی و هویت فردی و اجتماعی، از ارکان ضروری نظام‌های آموزشی، به‌ویژه در کشورهای اسلامی محسوب می‌شود. برنامه درسی به عنوان نقشه راه آموزشی، نقشی محوری در تحقق اهداف تربیتی ایفا می‌کند. کشور بورکینافاسو در غرب آفریقا، با جمعیتی حدود ۶۵ درصد مسلمان، ۲۳ درصد مسیحی و بقیه پیرو ادیان سنتی، از تنوع مذهبی بالایی برخوردار است. اگرچه نظام آموزشی این کشور رسماً سکولار و مبتنی بر مدل فرانسوی است، اما آموزش دینی در مدارس خصوصی وابسته به ادیان مختلف، به‌ویژه مدارس اسلامی، جایگاه خاصی دارد. این پژوهش به بررسی و نقد «اهداف»، «محتوا» و «روش»‌های برنامه درسی دینی دوره ابتدایی این کشور بر اساس معیارهای اسلامی می‌پردازد تا با شناسایی نقاط قوت و ضعف، گامی در جهت ارتقای کیفیت تربیت دینی در این کشور برداشته شود.

مبانی نظری و پیشینه

این پژوهش با اتکا بر یک ساختار دوپایه‌ی مستحکم، یعنی چارچوب نظری و چارچوب مفهومی، شکل گرفته است که در حکم «لنز تحلیلی» پژوهش عمل می‌کنند. این لنز، ابزاری را برای کانونی کردن دید پژوهشگر، تنظیم پرسش‌ها و در نهایت، تفسیر داده‌ها فراهم می‌سازد.

چارچوب نظری: این بخش به عنوان ستون فقرات نظریه‌پردازی پژوهش، به تبیین مفاهیم پایه‌ای و کلیدی می‌پردازد. مفاهیمی از قبیل:

آموزش: تعریف آن فراتر از انتقال دانش، به عنوان فرآیندی جامعه‌پذیرکننده و شکل‌دهنده‌ی هویت (مصباح یزدی، ۱۳۹۱).

ضرورت آموزش: با تأکید بر نقش آن در توسعه‌ی فردی (کمال اخلاقی و معنوی) و توسعه‌ی اجتماعی (تقویت انسجام و صلح در یک جامعه‌ی چندقومیتی و چندمذهبی مانند بورکینافاسو).

انواع آموزش: تمایز بین آموزش رسمی، غیررسمی و سنتی، و جایگاه آموزش دینی در هر یک از این سیستم‌ها.

تاریخچه آموزش دینی در بورکینافاسو: بررسی سیر تحول آن از دوره پیشاستعمار تا کنون، با ذکر تأثیرات دوره استعمار فرانسه، دوران استقلال، و تحولات سیاسی-اجتماعی معاصر.

این چارچوب، بنیان مفهومی لازم برای درک و تحلیل عمیق‌تر پدیده‌ی مورد مطالعه را مهیا می‌سازد.

چارچوب مفهومی: در این بخش، ارتباط بین مفاهیم کلیدی به صورت یک الگوی تصویری یا روایی ترسیم می‌شود. برای مثال، چگونه "سیاست‌های دولتی" بر "محتوای کتاب‌های درسی دینی" تأثیر می‌گذارد و این محتوا چگونه بر "نگرش‌ها و رفتارهای دانش‌آموزان" اثر می‌گذارد. این چارچوب، نقشه راه تحلیلی پژوهش را مشخص می‌کند.

با توجه به خلأ آشکار پژوهشی در زمینه‌ی نقد برنامه درسی آموزش دینی در بورکینافاسو، این تحقیق با بهره‌گیری از یک روش شناسی ترکیبی، شامل:

۱. تحلیل اسناد ملی: واکاوی قوانین آموزشی، سند چشمانداز توسعه آموزش و پرورش، و بیانیه‌های سیاستی دولت.

۲. تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های درسی: بررسی کتاب‌های درسی دینی پایه‌های اول تا ششم از منظر محتوایی (سازگاری با اهداف، تنوع مذهبی، عدم ترویج خشونت)، روش‌شناختی (روش‌های تدریس فعال یا منفعل) و ایدئولوژیک (بازتاب آموزه‌های مدارس فکری مختلف).

۳. تئوری‌های آموزشی مرتبط: استفاده از نظریه‌هایی مانند «آموزش انتقادی» پائولو فریره (برای تحلیل رابطه قدرت در کلاس درس) یا «حلقه‌ی اخلاقی» (برای بررسی تربیت اخلاقی) به عنوان معیار برای نقد و ارزیابی.

هدف آن است که این پژوهش نه تنها خلأ موجود در ادبیات موضوع را پر کند، بلکه با ارائه تحلیل‌های مبتنی بر شواهد، به ارتقای کیفیت، **relevance** (مرتبط بودن با زندگی واقعی) و اثربخشی آموزش دینی در کشور کمک نماید. در نهایت، این چارچوب یک دستگاه تحلیلی قدرتمند برای نقد وضع موجود، شناسایی نقاط قوت و ضعف، و ارائه راهکارهای بومی و متناسب با بافت پیچیده فرهنگی، اجتماعی و مذهبی بورکینافاسو فراهم می‌سازد.

برنامه درسی دینی: تعریف، ابعاد و اهداف

برنامه درسی دینی به یک سامانه‌ی منظم و هدفمند متشکل از عناصر زیر اطلاق می‌شود:

اهداف یادگیری: آنچه دانش‌آموز باید بداند، درک کند و قادر به انجام آن باشد (دانش، نگرش و مهارت).

محتوای آموزشی: شامل مفاهیم، متون مقدس، تاریخ ادیان، احکام و اخلاقیات.

فعالیت‌های یادگیری: روش‌های تدریس (سخنرانی، مباحثه، پروژه‌های عملی)، و فعالیت‌های فوق برنامه.

مواد و منابع آموزشی: کتاب‌های درسی، نرم‌افزارهای چندرسانه‌ای، و بازدید از اماکن مذهبی.

روش‌های ارزشیابی: چگونگی سنجش میزان تحقق اهداف.

هدف غایی این برنامه، پرورش فردی متعادل است که نه تنها از سواد دینی (دانش) برخوردار است، بلکه دارای ایمانی آگاهانه، وجدان اخلاقی مسئول، و توانایی به کار بستن آموزه‌های دینی در عرصه‌های مختلف زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی است. یک برنامه درسی موفق دینی می‌تواند به تقویت تابآوری اجتماعی در برابر افراطی‌گری و ارتقای گفت‌وگوی بین ادیان در یک جامعه چندمذهبی کمک شایانی کند.

آموزش دینی در بورکینافاسو: پیشینه تاریخی و چالش‌های معاصر سابقه آموزش اسلامی در بورکینافاسو به دوران پیش از استعمار و به شکل غیررسمی از طریق مدارس سنتی (کُتُب) بازمی‌گردد که معمولاً در کنار مساجد فعال بودند و بر حفظ قرآن و اصول اولیه دین تمرکز داشتند. تحول اساسی با ظهور مدارس نظام‌مند عربی-اسلامی از دهه ۱۹۵۰ میلادی رخ داد

(المجلس الوطنى للسكان والوزاره الإقتصاد والنققات/بورکینا فاسو ۲۰۰۰م). ظهور این مدارس را می‌توان محصول پیچیده‌ای از انگیزه‌های مختلف دانست:

انگیزه‌های دینی: پاسخ به نیاز جامعه مسلمان برای آموزش دینی عمیق‌تر و ساختاریافته‌تر (مذکر التعليم العربی الإسلامی / بورکینا فاسو/۲۰۱۳م).

انگیزه‌های مادی: جذب کمک‌های مالی از کشورهای عربی.

انگیزه‌های قانونی و اجتماعی: تلاش برای کسب مشروعیت و به رسمیت شناخته شدن توسط دولت مرکزی و ادغام در سیستم آموزشی ملی (معاذ کوناتى ۲۰۱۳).

اگرچه این مدارس در سال‌های اخیر به رسمیت نسبی از سوی دولت بورکینافاسو دست یافته‌اند، اما با چالش‌های متعددی دست و پنجه نرم می‌کنند که بقا و کیفیت آموزش در آنها را تحت تأثیر قرار داده است:

نفوذ گروه‌های فرقه‌ای و خارجی: وابستگی مالی و ایدئولوژیک به نهادهای خارج از بورکینافاسو، گاه منجر به ترویج خوانش‌های خاص و غیربومی از اسلام می‌شود.

کمبود منابع و امکانات: ضعف در تأمین معلمان آموزش دیده، منابع آموزشی استاندارد و زیرساخت‌های فیزیکی.

چالش ادغام در سیستم ملی: تنش بین هویت دینی این مدارس و الزامات برنامه درسی ملی (آدم سیدیبی؛ ۲۰۱۳).

بررسی دقیق پیشینه پژوهش به وضوح نشان می‌دهد که علی‌رغم اهمیت فوق‌العاده این موضوع، هیچ مطالعه مستقلی که به نقد سیستماتیک و تحلیل محتوای برنامه درسی آموزش دینی در این کشور، با در نظر گرفتن بافت خاص فرهنگی-سیاسی آن پرداخته باشد، وجود ندارد. بنابراین، این پژوهش با هدف پر کردن این خلأ علمی و ارائه تحلیلی انتقادی که مبنایی برای اصلاحات آتی باشد، شکل گرفته است (شهید ثانی، ۱۳۹۶ش، ص ۲۲۵: ج ۱: ح ۳۸۰۷۸۲؛ (بورکینا فاسو، مجله التراث الجلد ۱۱/العدد: ۲۰۵/۲۰۲۱م).

روش پژوهش

این پژوهش به روش «توصیفی-تحلیلی» و با رویکردی «انتقادی» انجام شده است. داده‌ها از طریق مطالعه اسناد و منابع کتابخانه‌ای، شامل: راهنمای برنامه درسی ملی بورکینافاسو، کتب درسی دینی پایه‌های اول تا ششم ابتدایی و پژوهش‌های مرتبط گردآوری شده‌اند. تحلیل داده‌ها بر اساس «معیارهای اسلامی» استخراج شده از قرآن کریم، سنت پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) صورت گرفته است.

یافته‌های پژوهش

هر جامعه انسانی، چه کوچک و چه بزرگ، دارای ارزش‌ها و خرده ارزش‌های خاصی است که اساس یکپارچگی و ادامه حیات آن جامعه را تشکیل می‌دهد. این ارزش‌ها که در ابعاد مختلف شناختی، نگرشی و رفتاری و در قالب‌های قومی، ملی، مذهبی و تاریخی تجلی می‌یابند، فرهنگ آن جامعه را شکل می‌دهند. بنابراین، فرهنگ هر جامعه‌ای شامل ارزش‌هایی است که افراد آن را گرد هم می‌آورد، صرف‌نظر از این که در یک منطقه خاص یا در نقاط مختلف دنیا زندگی کنند.

وجود ارزش‌ها برای انسان و جامعه ضروری است. ارزش‌های مثبت یک جامعه در نگاه جوامع دیگر ممکن است منفی تلقی شوند و این ارزش‌ها از طریق زمان و تأثیر عوامل مختلف تغییر می‌کنند. به طور مثال، در انقلاب اسلامی، تحولات عمده‌ای در ارزش‌ها رخ داد. امام علی (ع) در این زمینه تأکید دارند که جامعه بدون ارزش وجود ندارد و حتی جوامع لیبرال نیز به نوعی از ارزش‌ها پایبندند (دشتی شریف الرضی، ۱۳۷۹ش).

برای جامعه اسلامی، حفظ و گسترش ارزش‌های اجتماعی مذهبی حیاتی است و افراد بر اساس این ارزش‌ها به زندگی مشترک ادامه می‌دهند. جوامع این ارزش‌ها را از طریق آموزش و انتقال مفاهیم به نسل‌های آینده حفظ می‌کنند تا به هنجار تبدیل شوند. در دیدگاه اسلامی، انتقال ارزش‌های اسلامی به نسل‌های آینده بسیار مورد تأکید است و قرآن و سنت پیامبر (ص) به این موضوع اشاره دارند.

اهمیت آموزش ارزش‌ها در نظام تعلیم و تربیت به ویژه در زمینه‌های دینی، با وجود چالش‌های تفکرات لیبرالیستی، باید به دقت مورد توجه قرار گیرد. اسلام از اندیشه و تفکر به عنوان دو اصل اساسی در انتقال مفاهیم یاد می‌کند و به آزادی انتخاب در پذیرفتن دین تأکید دارد.

در نهایت، در کشور بورکینافاسو که آموزش ارزش‌های دینی بخشی جدایی‌ناپذیر از سیستم آموزشی است، ضروری است که ابتدا اهداف برنامه دینی بررسی شود و سپس محتوای آن مورد مطالعه قرار گیرد.

۱. اهداف برنامه درسی دینی:

با توجه به اهمیت اهداف و آرمان‌های آموزشی در جهت‌دهی به نظام تعلیم و تربیت، کارایی و اعتبار هر نظام آموزشی وابسته به اهدافی است که برای آن تعریف می‌شود. تحقق این اهداف نیز به اندازه تعیین آن‌ها اهمیت دارد و نقش عناصر مختلف نظام آموزش و پرورش در این مسیر، همواره دغدغه سیاست‌گذاران آموزشی بوده است.

از آنجا که غایت نهایی تربیت، «قرب إلى الله» و مسیر دستیابی به آن، تحقق مراتب «حیات طیبه» است (سوره النحل، ۹۷)، بررسی جایگاه این مفهوم در مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و نیز تبیین نقش ارکان نظام تربیتی در تحقق آن، به‌ویژه در نظام آموزش بورکینافاسو، حائز اهمیت است. در همین راستا، اهداف کلی برنامه درسی دینی در مدارس ابتدایی بورکینافاسو، انتقال دانش، ارزش‌ها و سنت‌های اسلامی به دانش‌آموزان و آموزش عقاید، اعمال و اصول اساسی دین اسلام است.

اهداف این برنامه را می‌توان در چند محور خلاصه کرد:

آشنایی با مفاهیم پایه دینی: مانند توحید، نبوت، معاد و ارکان اسلام.

پرورش اخلاق اسلامی: تأکید بر ارزشی مانند صداقت، عدالت و احترام (سوره النحل: ۹۰)؛ (بحار الأنور ۷۴).

تقویت هویت دینی و ملی: از طریق آشنایی با تاریخ اسلام و فرهنگ اسلامی-بورکینافاسویی (دین و ملی‌گرایی از دیدگاه جهانی، جی کریستوفر سوپر).

توسعه مهارت‌های تفکر دینی: هرچند در عمل کمرنگ است (مهارت‌های اندیشیدن؛ تفکر انتقادی و حل مسئله - جف توئیتس و جان باترورث).

ترویج مسئولیت‌پذیری اجتماعی: مبتنی بر مفاهیمی مانند زکات و امر به معروف (Religious Leaders' Knowledge of Family Planning ... Dori, Sahel).

ایجاد علاقه به عبادت: از طریق روش‌های غیرمستقیم و جذاب برای کودکان (Crisis Group – Burkina Faso: Preserving Religious).

۲. محتوای برنامه درسی دینی:

برنامه درسی دینی در مدارس ابتدایی بورکینافاسو بر اساس راهنمای محتوای درسی (المرشد التربوی لمدارس التعليم الثنائی العربی الفرنسی للسنتين الأولى والثانية الابتدائيتين ۲۰۱۸/۰۷/۱۹م) و مطابق با دستورالعمل‌های وزارت آموزش و پرورش تدوین شده است. در مدارس دولتی، آموزش دینی به صورت رسمی در برنامه درسی گنجانده نشده، اما مفاهیم اخلاقی و فرهنگی مرتبط با دین ممکن است در دروسی مانند آموزش شهروندی یا تاریخ مطرح شود. با این حال، در مدارس خصوصی وابسته به نهادهای دینی (مانند مدارس اسلامی یا کاتولیکی)، آموزش دینی بخشی رسمی از برنامه درسی به شمار می‌رود.

(Mistere de L'edication Nationnal et de L'alphabetisation Burkina Faso. P) ۱۴).

الف - مدارس اسلامی، قرآن و آموزش اسلامی

در مدارس اسلامی، دانش‌آموزان با روخوانی قرآن کریم، حفظ سوره‌های کوتاه و اصول پایه اسلام (از جمله پنج ستون اسلام و احکام فقهی ساده) آشنا می‌شوند. آموزش زبان عربی به منظور درک متون دینی و همچنین تدریس اخلاق اسلامی همچون صداقت و احترام به والدین نیز در این مدارس مورد توجه است. تاریخ اسلام شامل داستان‌های پیامبران و شخصیت‌های مهم اسلامی نیز در برنامه‌های آموزشی گنجانده شده است (Crisis Group – Burkina Faso: Preserving Religious).

ب - مدارس مسیحی (کاتولیک)

این مدارس بر آموزش کتاب مقدس، داستان‌های عهد قدیم و جدید و زندگی حضرت عیسی (علیه السلام) تمرکز دارند. مشارکت در مراسم مذهبی همچون نمازهای گروهی و جشن‌های کریسمس و تأکید بر ارزش‌های اخلاقی مانند محبت و بخشش از دیگر ویژگی‌های این مدارس است (Global Catholic Education Report ۲۰۲۲).

ج- ادیان سنتی آفریقایی

در برخی مناطق، آموزه‌های مرتبط با احترام به طبیعت و نیاکان و آیین‌های محلی از طریق فعالیت‌های فرهنگی آموزش داده می‌شود، هرچند این موارد به‌طور رسمی در برنامه درسی گنجانده می‌شود.

د- محتوای درسی مدارس اسلامی

برنامه‌های آموزشی مدارس دینی در بورکینافاسو: تلفیق دانش دینی و مهارت‌های مدرن

نظام آموزشی در مدارس دینی بورکینافاسو، برنامه‌ای جامع و متوازن را دنبال می‌کند که بر پایه‌ی آموزش معارف اسلامی و همگام با نیازهای آموزشی ملی بنا شده است. هستهٔ مرکزی این برنامه‌ها بر آموزش بنیادین اعتقادات و احکام اسلامی متمرکز است. دانش‌آموزان در دروس اصلی‌ای همچون آموزش قرآن کریم (از روخوانی و روان‌خوانی گرفته تا تجوید)، حفظ سوره‌ها و آیات کوتاه، فقه (احکام عملی اسلام)، عقاید (اصول ایمان) و سیره نبوی (زندگی و آموزه‌های پیامبر اسلام) تحصیل می‌کنند. این بخش، هدف اصلی این مدارس را که پرورش نسلی با هویت اسلامی استوار است، تأمین می‌کند.

در کنار آموزش‌های دینی، زبان عربی به عنوان زبان دوم و کلید درک متون اصلی اسلامی، جایگاه ویژه‌ای دارد. آموزش این زبان از سطوح پایه آغاز شده و تا سطوح پیشرفته ادامه می‌یابد تا دانش‌آموزان نه تنها بتوانند با منابع دینی به زبان اصلی تعامل داشته باشند، بلکه برای ادامه تحصیل در دانشگاه‌های عربی نیز آماده شوند.

یکی از وجوه متمایز بسیاری از این مدارس، تلفیق برنامه‌ی درسی دینی با دروس عمومی و مدرن است. دروس مهمی مانند ریاضیات، علوم تجربی، تاریخ و جغرافیا نیز در برنامهٔ آموزشی گنجانده می‌شوند. این رویکرد، به پرورش دانش‌آموزانی همه‌سوگرا کمک می‌کند که هم از دانش دینی بهره‌مندند و هم می‌توانند در جامعهٔ مدرن امروزی نقش‌آفرینی کنند.

علاوه بر این، زبان فرانسوی که زبان رسمی بورکینافاسو است، به عنوان زبانی حیاتی برای تعاملات گسترده‌تر اجتماعی و علمی تدریس می‌شود. تسلط بر این زبان، دانش‌آموزان را برای شرکت در آزمون‌های سراسری و ملی کشور آماده می‌سازد و مسیر ورود به دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی را برای آنان هموار می‌کند.

در نتیجه، مدارس دینی در بورکینافاسو با ارائه‌ی ترکیبی از علوم دینی و دروس مدرن، می‌کوشند شهروندانی مسئولیت‌پذیر، باایمان و در عین حال مجهز به ابزارهای لازم برای پیشرفت در جهان معاصر تربیت کنند. این رویکرد یکپارچه، پاسخی هوشمندانه به نیازهای چندبعدی جامعه در حال توسعه^۵ بورکینافاسو است.

ه- ویژگی‌های خاص مدارس دینی (اسلامی)

برنامه‌های آموزشی به گونه‌ای تنظیم شده که صبح‌ها به دروس عمومی و بعد از ظهرها به آموزش قرآن و فقه اختصاص دارد. فعالیت‌های فوق برنامه شامل مراسم نماز جماعت، جشن‌های میلاد نبی اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) و برنامه‌های خیریه می‌باشد.

و- محتوای برنامه درسی قرآنی

آموزش قرآن به عنوان یک درس الزامی در تمامی مقاطع ابتدایی، از روخوانی و تلاوت ده سور آخر در سال اول تا تلاوت اجزاء مختلف قرآن در سال‌های بعدی، برگزار می‌شود.

۳. روش‌های برنامه درسی دینی:

روش تدریس از ارکان کلیدی آموزش است و نقش مهمی در تحقق اهداف آموزشی دارد. حتی زمانی که دانش‌آموزان به محتوای درسی بی‌توجه‌اند، نوع تدریس می‌تواند توجه آن‌ها را جلب کند. معلم با انتخاب روش مناسب، محیطی مؤثر برای یادگیری فراهم می‌آورد و مسیر رسیدن به اهداف آموزشی را هموار می‌سازد (Sawadogo, B) (۲۰۰۳).

آشنایی معلمان با انواع روش‌های تدریس، آن‌ها را در بهره‌گیری بهتر از شرایط و امکانات یاری می‌کند. تدریس، نوعی تعامل هدفمند بین معلم و شاگرد است که به‌منظور ایجاد تغییر در رفتار و نگرش فراگیران طراحی می‌شود. روش تدریس موفق باید متناسب با شرایط، منابع و اهداف آموزشی انتخاب شود.

در بورکینافاسو، شیوه‌های تدریس با چالش‌هایی مانند محدودیت منابع، تنوع زبانی و نیاز به بهبود دسترسی آموزشی روبه‌رو هستند. این شرایط باعث شده‌اند تا ابتکاراتی در روش‌های آموزشی به‌کار گرفته شود که با موقعیت بومی و نیازهای فراگیران هم‌خوانی بیشتری داشته باشند.

روش‌های تدریس عمده‌تأ سستی هستند:

روش نمایشی و سخنرانی: معلم محور و مبتنی بر انتقال یک‌طرفه اطلاعات.

روش حفظ و تکرار: تأکید بر به‌خاطر سپردن آیات و احادیث بدون درک عمیق.

روش قصه‌گویی: برای انتقال مفاهیم اخلاقی و تاریخی.

روش‌های نوین مانند «آموزش مشارکتی» و «شایستگی‌محور» اگرچه در نظریه وجود دارند، عمل کمتر دیده می‌شوند.

بحث و نقد

سیستم آموزشی بورکینافاسو، متأثر از میراث استعماری فرانسه و اصلاحات دوره پس از استقلال شکل گرفته است. اگرچه دولت ماهیتی سکولار دارد، آموزش دینی در مدارس ابتدایی، چه در قالب رسمی و چه به‌صورت فوق‌برنامه، جایگاهی ویژه یافته است. این برنامه‌ها عمده‌تأ با هدف تقویت ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی تدوین شده‌اند، با این حال، انتقادهایی نسبت به اهداف، محتوای آموزشی، روش‌های تدریس و تأثیر آن‌ها بر هم‌زیستی مسالمت‌آمیز مطرح شده است (دانشگاه واگادوگو، ۲۰۲۱).

نقدهای وارد بر برنامه درسی دینی بورکینافاسو را می‌توان در سه حوزه دسته‌بندی کرد:

۱. نقد اهداف:

یکی از منابع اصلی برای شناسایی نیازها، توجه به نظر والدین و معلمان است، زیرا دانش‌آموزان در سنین پایین نمی‌توانند نیازهای خود را به وضوح بیان کنند. برای کشف این نیازها می‌توان از نظرات متخصصان و معلمان استفاده کرد و از روش‌هایی مانند "پیگ نیک دلفای" بهره برد.

راهنمای آموزشی نیز باید متناسب با نیازها و مشخصات دانش‌آموزان انتخاب شوند. ارزیابی پس از آموزش باید به طور جامع بر تمامی ابعاد شناختی، عاطفی و حرکتی دانش‌آموزان تمرکز کند و تنها محدود به یادآوری اطلاعات نباشد (بنیامین ساموئل بلوم، (۱۹۱۳-۱۹۹۹)).

حیطه‌های آموزشی بر اساس دیدگاه بلوم به سه دسته تقسیم می‌شوند: حیطه شناختی، عاطفی و روانی- حرکتی. هر یک از این حیطه‌ها تأثیر خاصی بر یادگیری دانش‌آموزان دارند، که شامل تغییرات در اطلاعات، احساسات و مهارت‌ها می‌شود.

نقدهایی که به برنامه درسی دینی کشور بوركینافاسو وارد است، شامل ابهام در تعریف "هم‌زیستی مذهبی"، عدم توجه به سکولاریسم، کم‌رنگ شدن نقش زنان، یکسان‌سازی فرهنگی، کمبود توجه به تفکر انتقادی، و عدم هماهنگی با نیازهای اجتماعی و توسعه پایدار است. همچنین، تأثیر سیاست‌های خارجی و گروه‌های مذهبی بر محتوای درسی و خطر افزایش تنش‌های فرقه‌ای از دیگر مسائلی هستند که باید مورد توجه قرار گیرند (International Religious Freedom / Burkina Faso؛ L'enseignement-apprentissage des faits religieux).

۲. نقد محتوا:

برنامه‌های درسی دینی در دوره ابتدایی در شکل‌گیری هویت فرهنگی، اخلاقی و اعتقادی دانش‌آموزان نقشی اساسی دارند. در بوركینافاسو، آموزش دینی عمدتاً بر پایه آموزه‌های اسلام سنی و با هدف تقویت اصول اخلاقی و اجتماعی کودکان است.

نقد این برنامه‌ها از جنبه‌های محتوایی و روش‌شناختی ضروری است تا با نیازهای امروز، تنوع فرهنگی و حقوق کودک هم‌خوانی داشته باشد. از یک سو، این برنامه‌ها مفاهیمی چون تقوا و عدالت را ترویج

می‌دهند؛ ولی انتقاداتی نظیر تمرکز بر مفاهیم انتزاعی و عدم انعطاف در مواجهه با سوالات انتقادی به آن‌ها وارد است.

تربیت دینی باید به یک برنامه‌ریزی علمی و منسجم بستگی داشته باشد و کتاب‌های درسی به عنوان ابزار اصلی در تحقق اهداف آموزشی اهمیت دارند. بنابراین، طراحی مناسب برنامه درسی می‌تواند منجر به تربیت دینی مؤثرتر شود.

همچنین، ملاحظات دیگری درباره محتوای برنامه درسی دینی وجود دارد:

۱. محتوا ممکن است سنتی و ایستا باشد و به روزرسانی نشود.

۲. تأکید بر حفظیات بدون توضیح فلسفی آنها.

۳. کم‌رنگی آموزش حقوق شهروندی و احترام به تفاوت‌ها.

۴. عدم تطابق با ارزش‌های مدرن و حقوق بشر.

۵. عدم تناسب با تنوع عقاید و فرهنگ‌ها.

۶. رویکرد تحمیلی و عدم تشویق به پرسش‌گری.

۷. کلیشه‌سازی‌های جنسیتی و اجتماعی.

۸. عدم تطابق با نیازهای دنیای مدرن.

۹. روش‌های تدریس نامناسب و غیر تعاملی.

چالش دیگر، عدم تناسب محتوا با سن کودکان است. محتوای سنگین یا ترسناک و نادیده گرفتن سوالات کنجکاوانه کودکان می‌تواند تأثیرات منفی بر درک و رشد آن‌ها داشته باشد. به همین دلیل، ضروری است که محتوا و روش‌های ارائه به سن کودکان و نیازهای آموزشی آن‌ها نزدیک‌تر شود تا از ایجاد احساس بیگانگی جلوگیری شود.

۳. نقد روش‌ها:

آموزش دوره ابتدایی، به عنوان سنگ بنای شکل‌گیری شخصیت و توانمندی‌های شناختی کودکان، نقشی حیاتی در مسیر رشد فردی و اجتماعی آنان ایفا می‌کند. روش‌های تدریس نه تنها بر یادگیری مفاهیم پایه، بلکه بر نگرش کودکان به آموزش، انگیزه یادگیری و حتی تصویر آنها از خود به عنوان یادگیرندگانی مؤثر تأثیر می‌گذارند.

با این حال، با وجود پیشرفت‌های چشمگیر در حوزه علوم تربیتی و روان‌شناسی یادگیری، بسیاری از روش‌های رایج در کلاس‌های درس ابتدایی، هنوز در چارچوب رویکردهای سنتی و یکسان‌ساز شده محدود مانده‌اند. این در حالی است که نیازهای آموزشی امروز، با توجه به تنوع فرهنگی، تفاوت‌های فردی در سبک‌های یادگیری و ضرورت پرورش مهارت‌های تفکر نقادانه و خلاقیت، بیش از هر زمان دیگری نیازمند بازنگری و نقد ساختارمند است (Freedom of religion in Burkina Faso ۲۰۲۲).

نقد روش‌های تدریس در این دوره، صرفاً بررسی کارآمدی تکنیک‌های آموزشی نیست، بلکه پرسشگری درباره فلسفه آموزش، عدالت تربیتی و توانایی نظام آموزشی در همگامی با تحولات جهانی است. آیا روش‌های کنونی، کودکان را برای مواجهه با چالش‌های قرن بیست‌ویکم آماده می‌کنند؟ و آیا معلمان، به عنوان مجریان این روش‌ها، از حمایت و آموزش‌های لازم برای به‌کارگیری رویکردهای نوین برخوردارند؟ این مقدمه، زمینه‌ای است برای واکاوی این پرسش‌ها و بررسی نقاط قوت و ضعف روش‌های موجود، با هدف ترسیم افقی روشن‌تر برای آموزش ابتدایی که در آن هر کودک فرصت شکوفایی بیابد (Freedom of religion in Burkina Faso ۲۰۲۲).

نقاط قوت روش تدریس سنتی

۱. انتقال کارآمد اطلاعات:

در کلاس‌های پُرجمیعت، روش سخنرانی می‌تواند اطلاعات را به‌صورت سازمان‌یافته و در زمان کوتاه به تعداد زیادی از دانش‌آموزان منتقل کند (Hattie, ۲۰۰۹). این روش برای آموزش مفاهیم پایه و نظری (به‌ویژه در دروسی مانند تاریخ یا ریاضیات) مناسب است.

۲. کنترل معلم بر محیط یادگیری:

معلم می‌تواند محتوا، سرعت و جهت تدریس را به‌طور کامل مدیریت کند (Freiberg & Driscoll, ۲۰۰۵).

۴ این روش در مقایسه با روش‌های مشارکتی، موجب کاهش حواس‌پرتی دانش‌آموزان می‌شود.

۳. کم‌هزینه و بدون نیاز به امکانات پیچیده:

این روش به فناوری یا منابع آموزشی پیشرفته نیاز ندارد و در همه محیط‌ها قابل اجراست (OECD, ۲۰۱۸).

۴. مناسب برای یادگیرندگان شنیداری:

برخی دانش‌آموزان (به‌ویژه آنهایی که سبک یادگیری شنیداری دارند) از توضیحات شفاهی معلم بهتر یاد می‌گیرند (Felder & Brent, ۲۰۰۵).

نقاط ضعف روش تدریس سنتی

۱. عدم مشارکت فعال دانش‌آموزان:

این روش عمدتاً یک‌طرفه است و تعامل محدودی بین معلم و دانش‌آموز وجود دارد (Vygotsky, ۱۹۷۸). در نتیجه، منجر به حفظ کردن مطالب بدون درک عمیق می‌شود؛ دانش‌آموزان مطالب را برای امتحانات حفظ می‌کنند و پس از آن فراموش می‌کنند. این مسئله در مطالعه‌ای روی معلمان ابتدایی تأیید شد که نشان داد روش‌های سنتی باعث سطحی‌شدن یادگیری می‌شوند (Bloom, ۱۹۵۶). پژوهش‌ها نشان می‌دهند روش‌های فعال، مانند حل مسئله یا پژوهش‌محور، مشارکت و یادگیری عمیق‌تری ایجاد می‌کنند.

۲. عدم توجه به تفاوت‌های فردی:

سرعت تدریس یکسان برای همه دانش‌آموزان ممکن است باعث عقب‌ماندگی برخی شود (Tomlinson, ۲۰۰۱).

همچنین، سبک‌های یادگیری مختلف (بصری، حرکتی و غیره) نادیده گرفته می‌شوند. به عبارت دیگر، روش‌های یکسان برای همه دانش‌آموزان، نیازهای خاص یادگیرندگان با سبک‌های مختلف (مانند بصری، شنیداری یا حرکتی) را نادیده می‌گیرد.

این موضوع در سیستم سنتی، به‌ویژه برای دانش‌آموزان با اختلالات یادگیری، مشکل‌ساز است.

۳. کاهش انگیزه و خلاقیت:

دانش‌آموزان نقش منفعل دارند و ممکن است علاقه خود را به یادگیری از دست بدهند (Pink, ۲۰۰۹).

همچنین، مهارت‌های تفکر انتقادی و حل مسئله کمرنگ می‌شوند (Dewey, ۱۹۳۸).

۴. ارزیابی محدود:

در این روش، تمرکز بر آزمون‌های پایانی است، نه بر سنجش مستمر و فرایندمحور (Black & Wiliam, ۱۹۹۸). ارزیابی مبتنی بر نمره و آزمون‌های پایانی، استرس دانش‌آموزان را افزایش می‌دهد و یادگیری را به‌جای آن که فرایندی مستمر باشد، به رویدادی محدود تبدیل می‌کند.

در مقایسه با روش‌های نوین، بررسی‌ها نشان می‌دهد روش‌های فعال، مانند تدریس پروژه‌محور یا یادگیری معکوس، با ایجاد تعامل دوسویه و استفاده از فناوری، نه تنها انگیزه دانش‌آموزان را افزایش می‌دهند، بلکه به درک عمیق‌تر مفاهیم منجر می‌شوند. به عنوان مثال، در روش تدریس معکوس، دانش‌آموزان قبل از کلاس محتوا را مطالعه می‌کنند و زمان کلاس به بحث و تمرین اختصاص می‌یابد؛ رویکردی که در سیستم سنتی وجود ندارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

برنامه درسی دینی دوره ابتدایی در بورکینافاسو، با وجود دارا بودن اهداف ارزشمندی نظیر انتقال مفاهیم اسلامی، پرورش اخلاق، تقویت هویت دینی و ملی، و ترویج مسئولیت‌پذیری اجتماعی، با چالش‌های اساسی در سه حوزه زیر مواجه است:

۱. چالش‌های محتوایی:

- ا. وابستگی به منابع درسی وارداتی و عدم تطابق کامل با فرهنگ بومی.
- ب. عدم توجه کافی به تنوع مذهبی (به‌ویژه ادیان سنتی آفریقایی) و فرهنگ‌های محلی.
- ج. محتوای ایستا و سنتی که با نیازهای دنیای مدرن و حقوق بشر هماهنگ نیست.
- د. کم‌رنگی آموزش مهارت‌های شهروندی و تفکر انتقادی.

۲. چالش‌های روشی:

- ا. سلطه روش‌های تدریس سنتی (سخنرانی، حفظ و تکرار) و عدم بهره‌گیری از روش‌های تعاملی و مشارکتی.
- ب. عدم توجه به تفاوت‌های فردی و سبک‌های یادگیری دانش‌آموزان.
- ج. کاهش انگیزه و خلاقیت در فراگیران به دلیل نقش منفعل آنان.

۳. چالش‌های ساختاری و فرهنگی:

- ا. تأثیرپذیری از نظام آموزشی استعماری و نفوذ گروه‌های فرقه‌ای خارجی.
- ب. فقدان برنامه‌ریزی یکپارچه و نظام‌مند برای آموزش دینی.
- ج. عدم تطابق اهداف و محتوا با شرایط اجتماعی و توسعه پایدار.

پیشنهادها:

۱. بومی‌سازی محتوا: تدوین و بومی‌سازی محتوای درسی بر اساس فرهنگ، زبان‌های محلی و زمینه‌های اجتماعی بومی بورکینافاسو با بهره‌گیری از متخصصان داخلی.

۲. بازنگری در اهداف: بازتعریف اهداف آموزشی مبتنی بر نیازسنجی دقیق با تأکید بر پرورش تفکر انتقادی، تقویت روحیه‌ی مدارا و ترویج وحدت اسلامی.
۳. نوسازی روش‌های تدریس: جایگزینی روش‌های سنتی با روش‌های فعال، مشارکتی و خلاق از قبیل پروژه‌های گروهی، ایفای نقش و یادگیری مبتنی بر مسئله.
۴. گسترش دایره شمول: توجه به تنوع مذهبی درون اسلام (از جمله معارف اهل بیت (علیهم‌السلام) و معرفی محترمانه‌ی ادیان سنتی آفریقایی و سایر ادیان.
۵. توانمندسازی معلمان: آموزش و توانمندسازی حرفه‌ای معلمان در حوزه‌ی روش‌های نوین تدریس، روان‌شناسی رشد کودک و معیارهای اسلامی تربیت.
۶. بهره‌گیری از تجارب بین‌المللی: استفاده از تجربیات موفق کشورهای اسلامی مانند جمهوری اسلامی ایران در زمینه‌ی طراحی و تدوین برنامه‌ی درسی دینی تلفیقی و کارآمد.

منابع

❖ فارسی

۱. آدم سیدیبی أستاذ ماده علم النفس التربوی، والمناهج التعليمیه وطرق التدريس فی کلیه فرقان للدراسات الإسلامیه والتربویه ببوبو جولاسو بورکینا فاسو.
۲. المرشد التربوی لمدارس التعليم الثنائی العربی الفرنسی للستین الأولى والثانیة الابتدائیتین ۲۰۱۸/۰۷/۱۹ م.
۳. بنیامین ساموئل بلوم، (۱۹۱۳-۱۹۹۹).
۴. دشتی، م، الرضی، شریف، م. ب. (۱۳۷۹ ش). ترجمه نهج البالغه. (م. دشتی، مترجم) قم، ایران.
۵. دراسه المجلس الوطنی للسكان الوزاره الإقتصاد والنققات فی بورکینافاسو عام ۲۰۰۰ م
۶. کوناتى، معاذ، خریج کلیه الدعوه الإسلامیه فرع بینین، وأمین السر المساعد فی الرابطه خریجی کلیه الدعوه وفروعها فرع المنطقه الغربیه، ۲۰۱۵ م

٧. عيوب كتب القراءه واستراتيجياتها الإصلاحية في المرحله الابتدائية ببوركينا فاسو، مجله التراث
الجلد ١١/العدد: ٢٠٥/٢٠٢١م.
٨. مذكر التعليم العربى الإسلامى/إعداد لجنة التعليم بجمعه الفرقان/الإسلاميه بوبو جولاسو بوركينا
فاسو/٢٠١٣م.
٩. مجلسى, م. ب. (١٣٩٤). بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الأئمة الأطهار عليهم السلام(نسخه
چاپ ششم). تهران، ايران: انتشارات اسلاميه.
١٠. مصباح يزدى، آ. م. (١٣٩١). فلسفه تعليم و تربيت اسلامى (نسخه چاپ دوم). انتشارات موسسه
آموزشى و پژوهشى امام خمينى (ره).
١١. معاذ كوناتى خريج كليه الدعوه الإسلاميه فرع بينين، وأمين السر المساعد فى الرابطه خريجى كليه الدعوه
وفروعها فرع المنطقه الغربيه.
١٢. مهترپور، محمد، مهارت هاى معلمى، گروه آموزش ابتدائى دانشگاه آزاد رودان، ١٣٩٦/٤/٣١.

❖ لاتين

١. Adam Smith (١٧٩٠-١٧٩٣): Elsewhere in TMS, Smith uses “education” as a synecdoche for something like “cultivation”.
٢. Burkina Faso Population ٢٠٢١”(Demographics;Maps Graphs”).
٣. Burkina faso: legislation en matiere deducation, archive, sur ulaval.ca consulte ٢٠/٠٤/٢٠٢٣.
٤. Burkina Faso: des eleves soulages avec la fin de la crise dans l’education ;archive sur journal Universitaire ;٣٠/٠١/٢١٨
٥. Hammarg, T. (١٩٩٧). A School for Children with Rights. Palazzo, Florence, Italy: Unicef-United Nation Children’s Fund.
٦. Otteson, J. R. (٢٠٢٣). ADAM SMITH ON PUBLIC PROVISION OF EDUCATION. London, Uinted Kingdom: Cambridge University Press.
٧. Quelle education Pour le Burkina Faso aujourd’hui et demain ? archive, sur
٨. lefaso.net ;consulte ٢٠/٠٤/٢٠٢٣
٩. Systeme educatif Burkinabe: L’historique de l’ecole retrace par le Dr Maxim...archive sur lefaso.net(consulte ٢٠/٠٤/٢٠٢٣.